

Jaromír K r š k o (Banská Bystrica)

**RUDOLF ŠRÁMEK: LABYRINTEM VLASTNÍCH JMEN
A NÁŘEČÍ. Host – vydavatelství, s. r. o., Brno 2016, 216 s.,
ISBN 978-80-7577-065-3**

Na sklonku roka 2016 uzrela svetlo sveta knižka – súbor kratších štúdií nepochybne jednej z najvýznamnejších osobností českej (a česko-slovenskej) onomastiky – prof. PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc., dr. h. c. Knižka *Labyrintem vlastních jmen a nářečí* vyšla v edičnom rade *Studie osobností brněnské lingvistiky*.

Štúdie sú venované trom bytostným vedeckým okruhom R. Šrámka – dialektológii, všeobecnej onomastike a toponomastike. Ako konštatuje Jan Dvořák v úvode publikácie, už samotné miesto narodenia prof. Šrámka predznamenal jeho celoživotné pôsobenie a okruhy vedeckého bádania – obec Hošťálkovice, miesto, kde sa prelínali nielen historické hranice štátov, ale aj miesto, kde sa prelínali osudy viacerých etník a jazykov – nemčiny, češtiny, poľštiny. Usporiadanie štúdií preto prirodzene ukazuje postupné smerovanie R. Šrámka od výskumu miestnych nárečí k toponomastike a k všeobecným teoretickým problémom v onomastike. Vedecké smerovanie autora zároveň naznačuje bytostnú spätosť toho, o čo sa usiloval a usiluje celý život – dokázať prirodzené spojenie onomastiky s dialektológiou a bežným hovoreným jazykom. Časové rozpätie vybraných štúdií (od rokov 1963 až po rok 2007) zároveň zvyrazňuje nadčasovosť a aktuálnosť myšlienok R. Šrámka.

Prvých päť štúdií je venovaných dialektológii. Úvodná štúdia *Působení neslovenského jazyka na české (lašské) nářečí. Na jazykovém materiálu z Hlučínska* patrí medzi rané štúdie autora. Už tu však máme možnosť sledovať Šrámkov zmysel pre detailné vnímanie jazyka a systémový pohľad na celú jeho štruktúru. Je prirodzené, že práve táto štúdia tvorí úvod do celého spektra jeho vedeckých názorov. Vlastné prežívanie súžitia českého, nemeckého a poľského etnika, vzájomné ovplyvňovanie dialektov vytvárali jazyk rodného Hlučínska. Okrem prirodzeného vytvárania nárečového superstrátu však do osudov ľudí zasahovala aj politická nestálosť prvej polovice dvadsiateho storočia, ktorá výrazne ovplyvňovala predovšetkým pohraničné oblasti, akými bola aj oblasť Hlučínska. Jazyková diferencovanosť sa prejavila aj generačne – „Pruská protislovenská výchova bola vystriedaná vstěpováním českého vlastenectví. Nejstarší občané si uchovali lašské nářečí i zvyky neporušeny, střední generace, které absolvovaly školní výchovu v jazyce německém, byly bilingvní a jejich národnostní i jazykové povědomí značně rozrušené. Mládeži chodící v letech 1920–1938 do českých škol (a ve třech hlučínských obcích dokonce po tři roky, 1920–1923, i do škol polských) bylo těžko se orientovat.“ (s. 17). Podľa zistení R. Šrámka bola jazyková situácia na Hlučínsku (oproti ostatným oblastiam s lašským nárečím) odlišná najmä po II. svetovej

vojne, pretože Hlučínsko bolo násilne germanizované. Detailná štúdia jazykovej situácie v etnicky zmiešanom území, ktoré bolo navyše silno poznačené politickou situáciou, je nielen vynikajúcou dialektologickou štúdiou, ale zaslúžila by si väčšiu pozornosť aj medzi sociolingvistami.

Na charakteristiku jazykovej situácie rodného kraja nadväzuje R. Šrámek v dialektologickom duchu aj v štúdiu *K poválečnému vývoji lašských nářečí*. Podobne ako v predchádzajúcej presnej charakteristike Hlučínska obdobia prvej polovice 20. storočia a povojnovej situácii, aj tu pokračuje v analytickej sonde používania nárečia predovšetkým z generačného a sociálneho hľadiska. Dôležitým zistením je fakt, že „z metodologického hľadiska má proto význam studovat generační rozdíly nejen jako odraz různého stáří nářečních mluvčích, nýbrž i jako odraz různého vývojového stupně nářečí. Neplatí přitom přímočará závislost, že nejstarší nářeční vrstvou mluví jen lidé nejstarších generací.“ (s. 57). R. Šrámek veľmi presne formuloval fakt, že pri jazykovom kontakte najstaršej generácie (povedané jeho slovníkom „babičkovské generace“) s najmladšou („vnukovskou“) dochádza u najmladšej generácie (aj) k preberaniu jazykovej normy tradičného nárečia.

Prirodeným smerovaním skúmania aktuálneho stavu moravských a sliezkých nárečí bola stratifikácia jazykových útvarov v češtine, ktorej prof. Šrámek venuje pozornosť v štúdiu *Ke stratifikaci jazykových útvarů v současné češtině* publikovanej v roku 2007. Napriek tomu, že ide o kritický postoj k jazykovým útvarom češtiny (predovšetkým tlaku nespisovných útvarov na štandardizovanú podobu jazyka), názory autora sú nadnárodné, minimálne v bývalom postkomunistickom bloku. Podľa R. Šrámka totiž ide o procesy, ktoré „vykazují shodné rysy právě v postkomunistických zemích, v nichž společenské etické normy byly i přes různosti maximálně ideologizovány a jazyk byl této úloze podřízen.“ (s. 68).

V druhej časti súboru štúdií venuje R. Šrámek pozornosť všeobecným otázkam onomastiky, medzi ktorými dominujú tri zásadné okruhy. Tie boli aktuálne v dobe svojho vzniku, ale sú odkazom a výzvou aj pre súčasnú (a nielen českú) onomastiku. V štúdiu *Slovanská onomastika a Slovanský onomastický atlas* z roku 1978 venuje pozornosť veľmi potrebnému spoločnému onomastickému atlasu. Zaoberá sa históriou napĺňania tohto dôležitého diela a jeho významom nielen pre slovan-skú onomastiku, ale aj pre slavistiku a jazykovedu. Poukazuje na dve možné koncepcie atlasu – koncepciu makrotypov mien podľa S. Rosponda a koncepciu mikrotypov, ktorú vytvoril V. Šmilauer. Špecifické postavenie onomastických slovníkov (v porovnaní so slovníkom apelatív) analyzuje v štúdiu *K základním teoretickým a metodologickým principům onomastických slovníků*. R. Šrámek v nej teoreticky presne formuloval základné princípy onomastikonov, pričom zdôrazňuje, že hlavnou úlohou onomastikonov má byť nielen hľadanie etymologických východísk zozbieraných proprií, ale aj interpretácia mien ako zložiek pomenúvacieho systému jazyka a prostriedkov objektivej identifikácie a diferenciacie a „studium vzniku a fungování pojmenovávacích systémů“ (s. 94).

Jedinou štúdiou v časti všeobecnej onomastiky venovanej literárnej onomastike je štúdia *K teorii literární onomastiky*, v ktorej sa R. Šrámek pokúsil o ucelenú koncepciu teoreticko-metodologického základu literárnej onomastiky, pričom porovnáva názory Dietra Lampinga a Karla Gutschmidta. Poukazuje na odlišné vnímanie proprií u týchto teoretikov, pričom napr. K. Gutschmidt za literárne meno, ktoré je objektom záujmu literárnej onomastiky, považuje len mená inherentne spojené so sujetom. Nepatria sem teda mená označujúce rovnaký reálny svet existujúci mimo literárne dielo. V tomto vymedzení pokračuje v súčasnej literárnej onomastike napr. Ž. Dvořáková, v intenciách D. Lampinga vníma literárne propriá napr. P. Odaloš, ktorý pod termínom *literaronymum* chápe všetky propriá literárneho textu.

Kľúčovou teoretickou štúdiou je Šrámekova *Teorie onomastiky a roviny propriálního pojmenování*, v ktorej sa vyjadril k nedostatkom heuristických štúdií. Podľa jeho názoru je v týchto štúdiách sústredená pozornosť predovšetkým na etymológiu názvu, propriá sú skúmané izolovane a prevažne ako jednotliviny bez širších historických a spoločenských súvislostí. Podobne neucelené sú podľa neho aj štúdie skúmajúce vlastné mená cez prizmu a funkciu apelatív. Z tohto uhla pohľadu vznikli viaceré lexikálno-sémantické triedenia onymického materiálu, či už v hydronymii, oronymii alebo toponymii vo všeobecnosti. R. Šrámek zdôrazňuje, že na proprium sa musí nazerat' systémovo a lingvistický status propria musíme rozšíriť o onymický status, ktorý nám umožňuje zovšeobecňovať vlastnosti a charakteristické znaky onymie na základe propriality. Proprium je potrebné chápať ako špecifický druh jazykového znaku, ktorý sa odlišuje od znaku apelatívneho. R. Šrámek teoreticky presne analyzuje propriálny pomenovací akt, ktorý podľa jeho názoru pozostáva z troch rovín – prenominačnej, nominačnej a postnominačnej. Tieto roviny neexistujú izolovane, ale sú navzájom úzko spojené, vzájomne sa podmieňujú a doplňujú. Podľa tohto chápania by sa v onomastike nemalo nazerat' na vlastné mená izolovane, ale je potrebné sledovať prvotný pomenovací akt, ktorý „vychází od společensky a komunikačně podmíněného výběru onymických objektů a končí zapojením hotových propriálních lexikálních jednotek zpět do komunikace“ (s. 116).

Dve záverečné štúdie z časti venovanej všeobecným otázkam onomastiku sa venujú problematike etymológie a onomastiky a vytýčeniu hranice medzi týmito vedeckými disciplínami. V štúdií *K hranici mezi onomastikou a etymologií* z roku 1998 ako keby si prof. Šrámek pripravoval podklady pre zásadnú štúdiu v tejto problematike. Tou je štúdia *Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen*, ktorá bola publikovaná v slovinskom časopise *Jezikoslovni zapiski* v roku 2007. Táto štúdia je dôležitá z viacerých dôvodov – autor v nej presne ohraničil onomastické a etymologické chápanie vlastných mien, zvýraznil a argumentačne zdôvodnil potrebu termínu *názvotvorba* pre oblasť tvorenia vlastných mien. Nejednotné chápanie všeobecnoteoretického konceptu onomastiky a etymologický prístup ku

štúdiu vlastných mien analyzoval na niektorých zásadných termínoch – etymón, propriálny pomenovací motív, včlenenie hotového propria do jazykovej a spoločenskej komunikácie, význam vlastného mena. Pri charakteristike etymónu poukazuje R. Šrámek na to, že nie všetky etymóny proprií existujú v lexike ako apelatíva, pri vzniku propria dochádza k špecifickým procesom tvorenia, ktorá sa nevyskytuje v apelatívnej slovtvorbe. Výklady propria na základe etymónu nemajú však len negatíva, ale aj svoje výhody – pomocou etymónu sa odkrývajú väzby proprií na lexikálnu zásobu a štruktúru lexikálno-sémantických významov. Ďalšou výhodou takéhoto prístupu je fakt, že proprium nie je viazané na teritoriálne vymedzenie slovanských jazykov, ale často odráža celoslovanský onymický priestor (v hydronymii etymóny často odhaľujú dokonca najstaršie – indoeurópske súvislosti). Detailné rozpracovanie propriálneho pomenovacieho motívu a jeho rozfázovanie je zásadnou školou modernej onomastiky a chápania propria v sociálnych a komunikačných vzťahoch. R. Šrámek tu opäť zvyrazňuje rozdiel medzi funkciou a tvorením apelatíva a propria. Podľa jeho názoru „kategorie propriálneho motívu je propriálne univerzálna a není väzaná na konkrétní jazyk, nýbrž na charakter norem společenské komunikace a života společnosti“ (s. 131). Na podmienky konkrétneho jazyka je viazané až nasledujúce jazykové spracovanie propriálneho pomenovacieho motívu, ktoré sa v ďalšej fáze názvotvorby včleňuje do jazykovej a spoločenskej komunikácie. Zásadné je aj Šrámekovo chápanie významu vlastného mena, ktoré tvorí záver štúdie – podľa jeho názoru sa etymologický význam vzťahuje na etymón mena, resp. motivujúce apelatívum a je kľúčovým pre pochopenie významu mena. Propriálny význam je vyjadrením individualizovaného vzťahu k pomenovanému objektu, je viazaný len na tento objekt a preto je nepreložiteľný (z tohto pohľadu je preložiteľným iba etymologický význam). Uzuálny význam zohráva dôležitú úlohu v komunikácii, pretože vyplýva z použitia propria v konkrétnej komunikačnej situácii a nie je odrazom propriálneho pomenovacieho aktu, ale výsledkom štylistických, emocionálnych, modálnych, konotatívnych vlastností. Uzuálny význam tak vstupuje do zložitých sociálnych medziľudských vzťahov prezentovaných v komunikácii a sociálnom priestore.

Tretiu časť súboru štúdií tvoria príspevky venované problematike toponymie. Štúdia *Toponymické modely a toponymický systém* z roku 1972 znamenala začiatok teoretického skúmania modelovania toponým, ktoré neskôr uplatnila J. Pleskalová vo svojej monografii *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* v roku 1992. Šrámekove vzťahové a slovtvorné toponymické modely sa úspešne použili nielen v anojkonymii, ale vzniklo viacero štúdií o modeloch slovenských hydroným (E. Sičáková, J. Krško, A. Závodný a ďalší). Téma slovtvorných modelov v českej toponymii venuje pozornosť R. Šrámek aj v nasledujúcej stati. Ku svojim myšlienkam o slovtvornom modeli sa vrátil aj o niekoľko rokov neskôr v štúdiu *Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen*. Je zrejme, že štúdie sú publikované v pôvodnej podobe, v niektorých prípadoch však mohli byť doplnené

né poznámkou, aby sa naznačil vývoj terminológie a odkaz na príslušnú (aktuálnu) štúdiu.

V článku *Anoikonymické objekty a jejich pojmenování* (1987) si R. Šrámek všimol rozdiely anoikonymického a ojkonymického priestoru. Aj tu nájdeme mnoho podnetných myšlienok – napr., že sídelnosť alebo nesídelnosť nie je medzi týmito kategóriami rozhodujúca, ale „1) fakt využiteľnosti (hospodárske, športovný aj.), 2) fakt orientácie (a také modelácie scenérie okolí), 3) role objektu v tradičnom venkovskom spôsobe života (napríklad u jmen pastvin, studánek, obecního majetku), 4) ojedinelý, netradičný spôsob získaní alebo ztráty objektu (nezvyklá kúpeľ, protiprávní zábor apod.)“ (s. 194). V rámci akčného rádia anoikonyma sa dotkol aj problematiky sociálnych toponým, ktoré sú známe úzkej skupine používateľov a práve znalosť toponyma len tejto skupine ich vymedzuje ako sociálne toponymá (pozri Krško: Všeobecnolingvistické aspekty onymie, 2016). Podľa akčného rádia toponyma uvažuje aj o termíne mikrotoponymum, ktorého príznak *mikro-* „se týká omezeného akčného rádiu jména, nikoli jeho stránky hmotné, materiálové, vnější. Nesmí nás klamat to, že některá pomístní jména jsou známa dokonce v celém národním společenství (*Bílá hora, Lucké pole*): svou objektovou i pojmenovací podstatou zůstávají stále ‚mikro-‘, pouze události s nimi spjaté se staly ‚makro-““ (s. 196). Termín mikrotoponymum sa napokon v česko-slovenskej onomastickej škole neuplatnil, pretože R. Šrámek o niekoľko rokov neskôr na onomastickom sympóziu v Štajerskom Hradci (1995) vo svojom príspevku *Was ist an Mikrotoponymen „mikro“?* poukázal na obsahovú nejednoznačnosť tohto termínu.

Na viaceré myšlienky o propriálnom pomenovanom akte a fungovaní proprií v komunikácii, ktoré vynikajúco rozpracoval v štúdiu *Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen*, nadviazal aj v stati *Transonymizace v propriální nominaci* (2004). Tu sa však dotkol aj problematiky transonymizácie ako jedného zo špecifických spôsobov tvorenia nových vlastných mien. Transonymizácia a jej chápanie je doteraz pre onomastikov výzvou a nie sú na túto tému jednoznačné závery. Možno súhlasiť s myšlienkou R. Šrámka označiť novovzniknuté proprium termínom *transonymum*, ale ešte dlho sa bude diskutovať, či ojkonymum *Jihlávka* utvorené z hydronyma *Jihlava* vzniklo onymickou deriváciou alebo transonymizáciou. Pri tradičnom chápaní transonymizácie sa vytvára nové proprium formálne zhodné z pôvodným motivujúcim propriom, ale v inej onymickej triede (hydronymum *Nitra* > mesto *Nitra* > hotel *Nitra*). V prípade dvojice hydronymum *Jihlava* > ojkonymum *Jihlávka* by sme museli uvažovať o transonymizácii, ale v prípade hydronymum *Jihlava* > hydronymum *Jihlávka*, podobne hydronymum *Hron* > hydronymum *Hronček* by sme museli uvažovať o onymickej derivácii, pretože novoutvorené proprium patrí do tej istej onymickej triedy.

Poslednou štúdiou R. Šrámka, ktorej chceme venovať pozornosť, je štúdia *Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska)*, ktorú publikoval v Národopisných aktualitách v roku 1977. Aj v tomto prípade ide

o zásadnú štúdiu, ktorá tvorí metodologický základ výskumu prezývkových obyvateľských mien. Treba však upozorniť na fakt, že sa tu križia dva druhy proprií, ktoré patria do odlišných onymických sústav. Prezývky *Mrkvaři, Plevaři, Hlavičkoře, Mešečke, Rybe, Kastrolí, Sysli* atď. označujú obyvateľov obcí, ide o prezývkové obyvateľské mená, ktoré radíme medzi antroponymá. (Z tohto dôvodu by musela byť v publikácii aj časť venovaná antroponomastike). Ale prezývky typu *Polsko, Mały Polsko, Mexiko, Mačkářovice, Čučkovice, Cibulkovice* atď. označujú osadu ako celok (neoznačujú jej obyvateľov). Tieto propriá sú prezývkové ojkonymá, preto patria do skupiny toponým. Podstatou tejto štúdie je však teoretický záber do procesu vzniku prezývok (odhliadnuc od toho, či ide o prezývkové obyvateľské meno alebo prezývkové ojkonymum). R. Šrámek tu podáva charakteristické črty tohto druhu prezývok, ich fungovanie v (sociálnej) komunikácii, pričom treba zvýrazniť adjektívum *sociálna*, pretože tieto prezývky sa používajú pri strete dvoch a viacerých sociálnych skupín a sú výsledkom vnímania, hodnotenia a prežívania tých druhých, nie samých seba. Týmto spĺňajú všetky atribúty klasických individuálnych prezývok, majú však svoje špecifické črty. Autor sa cez tieto prezývky zároveň dotkol aj problematiky prelínania dialektológie, onomastiky a etnografie.

Publikácia R. Šrámka *Labyrinthem vlastních jmen a nářečí* je veľmi skromným výsekem z bohatej tvorby tejto významnej osobnosti českej a európskej jazykovedy. Výber jeho významných štúdií v rozmedzí takmer polstoročia odhaľuje jeho neúnavný záujem o nárečia češtiny a problematiku vlastných mien. Zároveň ukazuje čitateľovi postupné formovanie teoretických názorov profesora Šrámka.

Bernadett Modrián - Horváth (Szeged)

MARIANN SLÍZ – TAMÁS FARKAS (Hrsg.): MAGYAR NÉVKUTATÁS A 21. SZÁZAD ELEJÉN [Ungarische Namenforschung am Anfang des 21. Jahrhunderts]. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest 2015, 278 p., ISBN 9786155061073

Der Band *Magyar névkutatás a 21. század elején* [Ungarische Namenforschung am Anfang des 21. Jahrhunderts] erschien – getreu dem Titel – mit einer ambitiösen Zielsetzung: er will über die onomastischen Forschungen der ersten anderthalb Jahrzehnte des 21. Jahrhunderts einen umfassenden Überblick geben. Als Anlass